

KULCSÁR ATTILA
Az organikus építészet
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei
gyakorló terepe
I.

Szabolcs-Szatmár-Bereg az ország legkeletibb megyéje. Már majdnem Románia, Kárpát-Ukrajna és Szlovákia. De leginkább egy kicsit a történelmi Magyarország megmaradt, partiumi része. Háromnevűsége jelzi, hogy emlékszik hiányaira. Az elcsatolt országrészekben vannak Szatmár és Bereg vármegyék régi székhelyei is. Megmaradt falvait és városait Szabolcs befogadta. Az ilyen vidéken hazafias kötelesség a nemzet-tudat ápolása, a történelem ismerete, kapcsolattartás a határon túli magyarokkal, de itthon is házi feladat a néphagyományok és kultúránk őrzése. A táj építésze olyan kincsekkel rendelkezik, hogy ide zárandokol az ország, a Felső-Tisza vidékére, egy kis Erdélyt vinni haza emlékeiben és fényképein. A vidék templomaiban megcsodálja azt a génbankot, amely máshol kevésbé maradt meg, amelynek nagyobb része csak a mai határainkon kívül látható.

Az építészeti és a szellemi örökség őrzését legkomplexebben az organikus építészet vállalta fel, megyénk eme iskola sok jeles alkotásával dicsekedhet, ennek gyakorló terepe. E házak „dramaturgiáját” kívánom most exponálni, ahogyan magyar teoretikus, Makovecz Imre dramatizálta az építés folyamatában.

Az itt élő építészek közül egyik sem tartja magát az organikusok közé tartozónak, kivéve talán Csengerben Farkas Miklóst. A megyei építészek a nemzetközi modern hívei. A Bauhauson nevelkedett harmadik, sokadik generáció, akik gyártják (gyártjuk) a jellegtelen, tucat-házakat, amelyekből a gazdag világ sokkal jobbakat csinál, és amelyek besorolódnak az „ahogy lehet” megélhetési építészeti struktúráiba.

Hogy mégis láthatók ezen a tájon organikus alkotások, az a messziről jött „idegeneknek” köszönhető, akik a nyolcvanas évektől – Makovecz Imre megjelenésével – megyénkbe járnak, és házaikkal színesítik a nemzeti hagyományt ápoló történelmi örökségeinket.¹ „Szerves építészet mindenütt volt, ahol társadalom szerves életformát folytatott, ahol természetközeli, természetes életmódot élt.” Az ország eme periférikus megyéje felel meg leginkább ma is ennek a Gáborjáni Péter által megfogalmazott kritériumnak.

¹ GÁBORJÁNI PÉTER: Magyar organikus építészet. V. Velencei Építészeti Biennálé Katalógus, 1991. 11.

Amikor 1934-ben egy pittsburghi áruház-tulajdonos, Edgar J. Kaufmann megbízást adott Frank Lloyd Wrightnak, kora egyik legkiemelkedőbb építészenek, hogy pennsylvaniai erdei birtokán tervezze meg nyaralóját, akkor született meg az organikuság első modellje. Az építész nem acél-üveg pavilont helyezett a zöldbe, hanem keresett egy vízfolyást a sziklás terepen; a gondolkodást nem a tereprendezéssel kezdte, hanem a villát ráépítette a patakra. Létrehozta az egyik legismertebb modern épületet, a Vízesházat, amely természetesen nő ki környezetéből, annak folytatása, azzal harmonikus egységet képez vele. Az *organikus* elnevezés is Frank Lloyd Wrighttól származik, amit aztán a művészettörténészek átvettek. Azóta használatos ez a jelző; ez az amúgy tág fogalom bekerült az építészeti szótárba, a szecesszió, art deco és a többi szakszó mellé. Azóta néha a fogalomhoz társul a *regionalista* jelző is.

A magyar organikusok építésze negyven évvel később nagyon elkanyarodott a wrighti modelltől, mert ő a házakat csak metaforaként hasonlította a fákhhoz a tájba illeszkedésük miatt, hierarchikus szerkezetükre gondolva. A *prairie* házai más közegben, más életformában születtek. Tömegei „nőttek” a szükség szerint, aszimmetrikusak és szintesek. A magyar élet, a paraszti hagyomány befelé forduló, családi tűzhely-centrikus, afféle barlang-modell, amely az ősmagyar jurtaból ered. Wright szerkezetei ugyan a helyi építőanyagokat használják, de a fa ilyen dominanciája nem jellemző rájuk. Lakásainak térszerkezete inkább horizontális sorolás, hatalmas előtetőkkel lefedett és teraszokkal szegélyezett, néha alacsony hajlásszögű tetők alatt. A tájba illő lépték teszi Wrightot hasonlatossá a magyar organikusokhoz, valamint az, hogy nem használja a modern építészet acél-üveg konstrukcióit. A hely szelleme is meghatározó nála, Japánba tervezett házai odaillők. Az a művésesség pedig, amely enteriőrjeiben megvalósul, ugyanúgy fittyet hány a funkionalisták sulliveni, *less is more (a kevesebb több)* eszmérendszerének, mint a magyar organikusok előregyártott technológiák elleni, a belső terekben is megnyilvánuló részletgazdagsága.

Az értelmező szótár szerint az *organikus* jelző anyagcserére képes, életjelenséget mutató lényekre jellemző. Az organikus gondolat a historizmus eszközrendszerének elavultsága óta az építészet megújításának egyik törekvése. „Az elvont tartalmak helyett a természet romantikus formafojalma kerül, melynek lényege a szervetlen állandóságával szemben, maga az átalakulás, a valamiből valamivé válás.”²

A huszadik század magyar építészetének megrekedése a múltban, majd a technológiák diktálta funkcionalizmusban

A tizenkilencedik század végére az építészet historizmusa kimerült. Minden történelmi stílust újra kipróbáltak addigra, *neositottak*, és az eklektikában összekeverve együtt is alkalmazták őket. Még így sem volt használható az új funkciókban a nagy fesztávok lefedésére, az urbanizáció tömeges építési kihívásaira. Már az a Gaudí-állítás sem volt igaz, hogy minden építészeti stílus a templomépítés szolgálatában született.

² GERLE JÁNOS: Folytatni a teremtetést. Bevezető. Országépítő, 2009. 4. sz. 2.

Inkább fordítva történt, az új szerkezetekkel is próbáltak templomtereket létrehozni. Olyan új istenek imádására, mint a hivalkodás, gazdagság, önmegvalósítás, fogyasztás, erőfitogtatás.

Az ipari forradalom új anyagokból új konstrukciókat teremtett. Létrehozott egy olyan technológiából táplálkozó formakincset, amelyik megint annyira nemzetközi lett, mint a barokk, vagy a gótika. Ugyanakkor az egyre globalizálódó világban, mintegy ellenhatásként a nemzettudatok is manifesztálódtak, kifejeződni vágytak. Az Európán kívüli sokféleség, a kevésbé ismert kultúrák begyűrztek a görög-római, antikvitás-gyökerű sablonokba, és az önazonosság keresését indították el a felbomló birodalmak szaporodó nemzetállamaiban is. Az avíttból való útkeresés a nemzeti hagyományok felé terelte a figyelmet, arra a ládafiára, amely évszázadokon át tovább öröklődött, és a népmű-

1. Makovecz: Növényi ornamentika. Tanulmány

vészletben, a népszokásokban érhető tetten. Ennek a felismerésnek első útkeresői a felszín ragadták meg. Lechnerék a szecesszióban az ornamentikával magyaráították a modernitás racionalista térfalait. Varrottasokból, szürhímzésekből tanultak: a falakon, tetőkön stilizált növényi motívumok is megjelentek kerámiába öntve. A mai organikusok a felismerhető növényi előképek helyett már az ősfarmákban keresik a folytonosságot, a tarsolylemezek, csatok, veretek mintáiból, prehisztorikus leletek elvontabb fragmentumaiból táplálkoznak.

Szokták az organikusok alkotásait élő építészetnek is nevezni. Az élő fogalma magában hordozza a folytonosságot. Legkönnyebb a növényvilág évente megújuló biológiájában lehet tetten érni az élet rendjét: változásban az állandóságot. Makovecz Imre – a magyar szervesség teoretikusa – rajzaiban is sokszor megjelennek csírákból kinövő bimbók, sziklevelek, hajtások, amelyek aztán épületein felismerhetők. (1. kép)

A magyar organikus építészet szellemi gyökerei, megjelenésük időszerűsége

Az organikus szemléletet Makovecz Wright munkásságából vesz át igazodási pontként, de életfilozófiai magasságokba Rudolf Steiner antropozófiájának megismerése emeli. A magyar organikusok szellemi gyökerei nemcsak az amerikai mester biológiai

metaforájából eredeztethetők. Sokkal inkább az évszázados közelségű és ma is aktuális magyar történelemből és népművészetből. Az iskolateremtő mindig is utalt Rudolf Steinerre, aki a monarchiabeli Murakirályban született polihisztor volt. *A Szabadság filozófiája* című művében az érzék feletti megismerés rendszerét tette közzé és filozófiai mélységben kidolgozta az antropozófia (*ember-bölcsesség*) elméletét. Tanai szerint a szellemtudományból táplálkozik a népek szellemisége. A szellemtudományok az érzékszerveinkkel nem érzékelhető, de döntéseinket mégis befolyásoló felismerések, és életünk meghatározó mozgató rugói, mint az emlékek, és a kollektív emlékezet. A steineri szabadságfilozófia az antropozófiából táplálkozik. Makovecz építészete nemzeti érzékenységének ez a forrása. A szellemtudományoknak ma is sok híve van; hirdetik, hogy a vegetatív biológiai lét felett létezik lelki, szellemi élet is, mert az emberi lény három elemből áll: test, lélek, szellem. Az emlékezni tudók ezt naponta megtapasztalják. A testünk és szellemünk között a lélek az összekötő kapocs. Egy nép kultúráját, lelki alkatát ez határozza meg. Ebből fakad identitása. Forrása a közös nyelv, kultúra, történelem. Ezt közvetítik és terjesztik a társadalmi összetartozás intézményei. Ha valaki egy épülettervezésben csak a funkció kielégítésére törekszik, valamilyen szerkezettel lehatárolva azokat, az csak a szakma iparosra marad. A természeti kapcsolat, a többgenerációosság, gyerekvállalás kérdése, a munka, hobbi, életvitel, állattartás, szokások és a *mihez hasonlítson?* kérdésekre adott válaszok figyelembevétele – az emlékezetben őrzött tapasztalat – sokkal élhetőbb házat eredményez. Középkütelek esetében fontos lehet megismerni a funkció hagyományait, szellemiségét, hierarchiáját. A magyar organikus építészet a nemzeti folytonosság, az öröklött múlt megőrzését, a hagyományok ápolását is programjának részévé tette, és ez már a családi házak tűzhelyei mellett is meghatározó lehet.

Az organikus igénye Magyarországon egyes gondolkodók fejében a hatvanas évek elején jelentkezett, mint az ellenállás megnyilvánulása. Társadalmi berendezkedésünk és gyakorlata szovjet mintára szerveződött, s visszafordíthatatlannak látszott. Új értékrendet, közösségeket és szervezeti formákat hozott létre, még a hagyományos paraszti életben is. A vas és acél országává lenni, ez volt a program. A parasztságot új termelési közösségbe terelték. Megszakadt az az évszázados folytonosság, amely a szokásokat, a természettel való szimbiózist apáról fiúra plántálta. Felbomlottak azok a közösségek, amelyekben ezeket gyakorolni lehetett. A vallásgyakorlás nem kívánatos elem lett a társadalomban; a bűnös múltat az új rend végképp eltörölni igyekezett. Az évszázados kontinuitás, a régi szokások, eszközök, életformák múzeumokba kerültek.

Az építészetben sem volt ez másként – a Nyírségben sem. Ha Ludwig Mies van der Rohe munkássága nem is gyűrűzött be, de az a megállapítása, hogy az építészet a társadalom térben kifejezett akarata, ellentmondást nem tűrően érvényesült.

A falvakban sorra épültek a sátortetős családi házak a nyeregteretős, tornácos otthonok helyett. A városokban a különböző technológiák szerint blokkból, panelből pontházak, a lakótelepek születtek, amelyek csak annyit tudtak a modern építészetből, hogy lakni, dolgozni, pihenni különböző övezetekben szabad, amelyeket buszjárat köt össze. Szovjet mintájú kultúrházak épültek, szövetségi áruházak, szolgáltató házak a tömegközlekedés útvonalaira fűzve. Típusstervek szerinti gyermekintézmények

láttak napvilágot. A lakótelepekről ugyan ki lehetett szabadulni a természetbe – a városzéli földeken zártkereteket parcelláztak –, ahol előbb szerszámokkamra, majd harminc négyzetméteres nyaraló volt építhető a természet lágy ölen. Komfort nélkül. A modern építészet nemzetközi áramlataiba történő bekapcsolódás azonban évtizedekkel maradt le a háború végéig. Az építészet nemzetközi szervezetében, az 1928-ban megalakult a CIAM-ban³ ugyan helyet kapott a magyar Fischer József és Molnár Farkas is, de a kongresszusok sorában az egyik legfontosabb, az 1931-es athéni határozatai alig éreztették hatásukat Magyarországon. A Bauhaus is csak néhány pasaréti villa megvalósításához adott szellemi muníciót. A modern mozgalom építészeti útkeresése megtorpant, mindössze Lechner Ödön szecessziós törekvése, Lajta Béla néhány budapesti épülete jelzi, miközben Kós Károly munkássága „elszakadt” az anyaországtól. Medgyaszay István, a vasbetonban rejlő formálási lehetőségeket Sopronban és Rárósmulyadon kipróbáló „másik modernje” megyénkben nem éreztette hatását.

Kós Károly élete példája mégis modell lett az organikusok számára, mert az Állatkert pavilonjainak, a Wekerle-telep házainak megépítése után hazament Erdélybe, hogy a magyarság szellemét, népi kultúráját pásztorolja, és identitását megőrizni segítse a román intervenciók hatások ellensúlyozása érdekében.

A „társadalom térben kifejezett akarata” Magyarországon a két világháború között a revízió volt. Ez lehetett a közszellem s a politika formálója, a trianoni béke következményeinek felszámolását remélve, a művészeti életben is a restauráció, az elvesztett értékek megismétlése és visszapótlása.

Az építészetben ez a történelmi stílusok újabb reneszánszát, *post-neo*-korszakát jelentette. Nyíregyházán Válder Gyula olyan épületeiben öltött formát, mint a katolikus bérpalota neobarokk épülete (1939), Kiszárdán pedig a Bessenyei György Gimnázium. Maróthy Kálmán eklektikus palotája, a Pénzügyigazgatóság is (ma Jósza András Múzeum) ennek a kornak szülötte. A Luther Ház Kotsis Ivántól, vagy Lechner Jenő rendőrkapitánysága és a Megyeháza Egyház utcai bővítése csak halvány kísérletei a historizmus-tól való elszakadásnak. Baumhorn Lipót zsinagógája keletiesen eklektikus lett.

A korszak végén, a háború után a funkcionalista modernitás önkifejezési lehetőséget kapott. Az addig mellőzött CIAM-isták az építés-irányítás pozícióiba kerültek, az újjáépítés elsődlegessége miatt azonban országosan is kevés alkotásuk születhetett a hároméves terv alatt. Nyíregyházán is csak három opuson jelent meg formanyelvük: a MÁV-állomás új felvételi épületén és a vele együtt épülő vonatkísérő laktanyán a Petőfi utca másik oldalán, valamint Rimanóczy Gyula Dohányfermentáló Gyárán.

1949–1953 között már a szocreál volt a divat, amely elindította a lakásépítés dobozait az Arany János utcán. E korszak kifulladását Sztálin halála hozta meg, ezt követően már a szikár funkcionalizmus lett az úr. A trend országos méretű volt, hiszen az 1960-ban meghirdetett 15 éves lakásépítési program egymillió házigyári lakást kívánt megépíteni. A házak szikáran az MGN – műszaki-gazdasági-normák – előírásai szerint készültek. A táblázat egyik oszlopa megmutatta, hány négyzetméteres legyen, a másik meg azt, hogy mennyibe kerülhet.

³ *Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM)* – a modern építészet nemzetközi szervezete 1928 és 1959 között.

Ebbe a kényszerpályába robbant bele 1975-ben az organikusok első nyilvános különvéleménye, a paksi tulipános házak vitája, melyben a Csete György vezette pécsi Ifjúsági Iroda fiataljai tulipános motívumokkal merészelték díszítgetni a panelek sívárságát. Katonásan megütköztek a funkcionalista technokraták és a népi motívumokkal *egyedítő* építészek. A néphangulatot a költő Nagy László képviselte, a szakmát a Műegyetem építész professzora, Major Máté. És a hegyek egeret szültek – lett ugyan a tűzfalakon néhány íves motívum, de a fiatalok közösségét felozlatták. A szellem azonban kiszabadult palackból, az organikus mozgalom publicitást kapott. A bűvőpataként készülődő szellemiség a két mester, Csete György és Makovecz Imre vezetésével elindult országhódító, országepítő útjára.

A magyar organikusság jelentéshordozói a szerkezetformáktól a szellemiségig Racionalitás és szakralitás

„Téved, aki azt hiszi, hogy ez a misszió stiláris jellegű. Olyan épületeket akarunk emelni, amelyek emlékeztetnek eredetünkre, és önmagunk eredetére, ősképeire. ... Sors, dráma, Isten lenyomata... nem tartoznak az ideológiák területére, hanem a jelek területére. Jelek ezek a szavak, akikről nem azt mondjuk, hogy ami, hanem azt mondjuk, hogy aki” – írja Makovecz.⁴

Mіндеzt kibontva tételesen, a magyar organikusok gyakorlatában:

1. Forma: változatos geometriájú, a biológiai szabadság alkalmazása. A szellemi szabadság, az ember elidegeníthetetlen tulajdonsága.
2. Anyaghasználat: faszerkezetek, téglaszerkezetek, helyben talált építőanyagok alkalmazása. Az ácsszerkezetek dominanciája. Az élettest különböző formákban létezik, de a növényeké kapcsolódik legjobban a földhöz. A növény, a fa jelképezi legkifejezöbben az élet ciklikusságát. (1. kép)
3. Tér, és tömegképzés: centrális terek, szimmetrikus tömegek. Az emberi test biológiája is szimmetriára szervezett. A történelmi stílusok is előszeretettel alkalmazták.
4. Településkép-arculat megőrzése: léptékazonosság, illeszkedés és kitűnés jelépületekkel. A hely szellemének megragadása.
5. Etnikai, néprajzi törekvés: magyar falvak magastető tetőidomai, ősfomái, hagyományos formai idézetek. A ház, mint élőlény, az ember epidermisze. Beszélő elemek alkalmazása. Lényszerű megjelenés. A ház jel az idő múlása ellen, a jeletlen elmúlás ellen.
6. Történelmi folytonosság: a magyarság etnikai határaiban jelen lenni identitás erősítési céllal, azon belül, a csak funkcionalista dobozépitészetnek formagazdagsággal való ellensúlyozása.
7. Vallási: a keresztény örökség ápolása új egyházi közösségek templomainak újraértelmezett megfogalmazásával. A templomok összekötik az embert a kozmikus világrénddel. A formájuk és arányaik égi előképeknek feleljenek meg, hogy Isten hajlékai lehessenek.

⁴ MAKOVECZ IMRE: Előszó. Velencei Építészeti Biennálé, Katalógus, 1991, 7.

8. Világkép: az emberi lét bekapcsolása a metafizikai közegbe, az érzékfeletti világba: nemzettudat, nemzeti örökség, hely szelleme, identitás, nemzetkarakter, örökségőrzés, folytonosság, ismétlődés, ciklikusság szellemisége érvényesüljön.
9. Technikai haladás kérdése: az épületeknek meg kell felelniük az új szabványoknak, komfortigényének, de ez nem tola­kodhat a szakralitás, a szellemiség elé.
10. Emberi tényező: A tervező tehetsége, és kreativitása mindezek alkalmazásában. Képes-e a szempontokat elfogadtatni az épít­tetővel? A feladat milyen lehetőséget ad az organikus­ság egyes elemeinek alkalmazására? Az építés legyen drámai folyamat, az épít­tető-használó közösség formálása. Az építés spiritualitása nemcsak egyházi épületek esetében fontos. Az építés szakmai oktatás, köznevelés, közéleti szerepvállalás.

Az efféle organikus­ság olyan sokféleképpen értelmezhető és olyan széles spektruma lehet, hogy inkább életfilozófia, mint stílus. A lakóház az ember külső bőre, védőburka. A középület embercsoportok tevékenységének burkoló formája. Az épületekkel állandó testi és szelle­mi kapcsolatban vagyunk. Az organikus építészet a természet anyagait használja. Kő, fa, föld, téglá, cserép, vályog, nád, textil. Ezek szerkezet­té konstruálva, épületté összegyúrva is beleolvadnak a természetbe, hiszen annak anyagaiból formálódtak. Használaton kívül, elmúlásuk után is újra hasznosíthatók. A fa az építés első építőanyaga. Az élet jelképe. Csete György hajlék szavunk eredetét bemutatva tanítványai­val fűzfa bokrok összefonott ágaiból készített menedéket.

Az ősi japán házakban elhelyeznek egy bárdolatlan fa oszlopot, hogy civilizált mesterséges környezetükben emlékeztesse őket az ősforrásra, a természet jelenlétére. Mert a fa öregszik, idővel repedezik. A nedvesség magába szívja, illata van, korhad, változik, színei módosulnak. A fából lehet tüzet csinálni, az élő fa termeli az oxigént.

Az első organikus épület megyénkben az 1970-es Szamos-közi árvíz utáni újjáépítés részeként emelt szamoskéri református templom, melyet (nem véletlenül) két pécsi fiatal építész, Bachman Zoltán és Kistelegdi István tervezett. 1974-re lett véglegesen kész. (2. kép).

Makovecz Imre neve napjainkban az egyik legismertebb magyar építész jelöli, aki a Sevillai Világkiállítás Magyar Pavilonjával robbant be a nemzetközi köztudatba. (Tornyai­ban harangoztak, a nándorfehérvári győzelemre emlékeztetve a világot.)

2. Szamoskér: Bachman-Kistelegdi, Református templom

Azóta a nemzeti építészet iskolateremtő vezetője, és mint ilyen, a nemzetközi modern mozgalmakat másolni igyekvők szakmai célpontja lett. Amíg Bartók és Kodály nemzeti gyökerekből táplálkozó zenéjét mindenki elfogadja, az építészet efféle útjait a másik tábor, Feszl Frigyes és Lechner Ödön óta zsákutcának gondolja.

Az organikus mozgalom lejárata sok ideológia mentén működött. A szovjet mintájú házigyári lobbis nem kedvelte, hogy az előregyártott technológiára épülő szociális lakásprogramjának esztétikája megkérdőjeleződik és egyéni, „szépészkedő” ambíciók befolyása alá kerül, s a technológiai arzenál működését valamilyen „kézművesség” csökkenti.

A nemzetközi trendeket hazánkban is meghonosítani igyekvő jó szándékú építésszek csak a rendszer lehetőségeit akarták megreformálni, maguk számára szerettek volna egy kicsivel több mozgásteret. A magyar értelmiség liberális megmondó emberei bevitték az építészetbe a népi-urbánus szemléletet, és rásütötték a nemzeti hagyományból táplálkozó organikus törekvésekre a nacionalizmus bélyegét. Amikor pedig az egyházak megtalálták munkáikban a hitvilághoz való közeledést és kultikus épületekre is kaptak megbízást, a szekularizált hatalom őrzői, az ateizmus gyakorlóit nemtetszésüket fejezték ki: ott „akasztottak be”, ahol tudtak. Arról nem is beszélve, hogy amikor Makovecz Imre templomaival a mai határainkon túl is megjelent, egyesek irredentizmust vizionáltak, s bezárták a szellemet a templomok kertjeibe. Itthon addig számolatlanul épült az evilági, nemzetközi panel.

A díszes tagozatú historikus épületek után, a teleszerű beépítésekben megjelenő típusházak azoknak se tetszettek, akik beköltözhettek. Lakótelep-méretben, ezerszámra megépülve pedig (néha történelmi környezetben is) riasztó egyhangúságot árasztottak. Az organikusok a XIX. század végi angol, *Arts and Crafts – művészet és kézművesség* – mozgó rugóit érezték újra időszerűnek. Az angol John Ruskin és William Morris a *premodernnek* sokkal plasztikusabb, de csak szerkezetekkel díszített házaik ellen a kézművesség feltámasztásában látták a kiutat. Az angol vidéki házak tornyos, kéményes, tagozatos téglapítészete ekkor alakult ki. Ez a kézműves alkotómunkájából fakadó öröm, az elégedettség forrása – hirdették. Vagyis a részletgazdagság és a művesség nemcsak annak jelent kielégülést, aki csinálja, hanem annak is, aki szemléli, és megbecsüli a benne rejlő munkát. A dobozépítészet egyik első teoretikusa Adolf Loos *A díszítés bűn* című dolgozata sajtókorában sem volt népszerű.

Az organikus építészet, a természetes anyagokat szerkezeté formálva a mesterségbeli tudás, a kreatív munka becsületére hívja fel a figyelmet az egyedítő jegyek megformálásával. A divat néha piacra dob minimalista trendeket, de az emberi *ego* kitűnni vágyik, és minden formában keresi a figyelmet. A divat változásain vagy a hajviseleteinken érhető leginkább tetten. A Beatles-i gombafejektől a hullámosan glocknis, Zámbo Jimmy-féle hajviseleten át a tar fej és a mai felnyírt, vagy kontyba kötött férfi fejdísz csak az elmúlt 50 év kitűnni vágyásai. Az épület maradandóbb és költségesebb, mint egy új frizura, de a kitűnni vágyás igénye a kerítéseken már megjelenik és a házakon is folytatódik a törpe oroszlánokkal a kapuoszlopon.

A magyar lakóház nem átmeneti szállás, mint a mobil társadalmakban. Amerikában munkavállalásokhoz költöznek keletről nyugatra, északról délre. Mindig csodál-

kozunk, hogy a gazdag országok a természeti katasztrófák ellen miért nem építenek masszívabb házakat. Lesz másik – ez a fogyasztói társadalom elve. Fejlett az előrejelzés, a lakók elmenekülnek. A házaikat elviszi a hurrikán, tájfun, megsemmisül az erdőtüzben vagy szökőár miatt – fizet a biztosító, hitelt ad az állam, és épülhet helyette egy másik faház, esetleg más hol. Nálunk a lakóház építőik életműve volt, többgenerációs alkotása; összenőtt velük, gyermekei örökölték. Nem véletlen, hogy a nyelvünk a lakóházakat és szerkezeteiket emberi jelzőkkel és az élővilág neveivel ruházta fel. A ház élőlény. Makovecz Imre egy előadásában 64 erre utaló megnevezést sorolt el. Az ablaknak szeme, szemöldökpárkány, a tetőnek térdfala, gerince, az oszlopnak feje, a háznak lábazata van. A ház *antropomorf* élőlény, vagyis emberszabású. Sok organikus ház ezeket a jegyeket ki is exponálja részleteiben. De van *zoomorf* karakterű épület is. Kiterjesztett szárnyú madárra asszociáló, a szellem szárnyalására. A jó épületeknek populáris üzenete van lakói és szemlélői számára, az organikusság sokszor megfejthető posztmodern elemeket is hordoz, beszédes szimbólumokat.

Az organikusság sokfélesége, értelmezése

Az organikusság tulajdonképpen életforma. A folytatás és folytonosság a kulcsszava. Folytatni lehet szüleink szokásait, életformáját, foglalkozását, életmódját. Táplálkozási szokásait, hobbiját, életvitelét, de ez még nem építészet. Továbbépíteni lehet településünk morfológiáját, szerkezetét, illeszkedni épületeihez, megőrizni azokat – erre ma már rendeletek is vannak (*Település Arculati Kézikönyv*). Terv-zsúrik vigyázzák. Folytatni lehet tájegységünk, országunk, népünk, nemzetünk, kulturális hagyományait, építészeti örökségét. Ahol eltűnt, újra fel kell felfedezni, bemutatni. (Lásd Beregben az árvízi helyreállítást.) Használni építőanyagaikat, formakincsüket, díszítéseiket. Ápolni nemzeti hagyományainkat, ismerni és nem felejteni történelmünket, sőt változásai és traumái ellenére, emlékezni, emlékeztetni rá utódainkat. A nemzeti gyökerek a szellemiségben, karakterünkbe ágyazódnak. Ki kell ezeket bontani, fel kell mutatni unokáinknak és környezetünknek, hogy miben vagyunk különbözők és egyediek – ezt a küldetést vállalják a szervesség építései.

Hogy ez miként valósítható meg az építészetben, egy házban, a műszaki valóságban megjelenő monumentális tereptárgyban, nem mindegy. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy az épület mindezen formajegyekkel felruházva, művészeti alkotás is egyben, és századokig is megmaradhat. A technika, a műszaki haladás eszköztárát használja, szellemisége pedig, ha organikus akar lenni, a nemzeti közösség gyökereiig kíván leásni.

Ezért vállalkoznak erre kevesen, és azok is sokszor részsikerekkel, az organikusság eszköztárából, célkitűzéseiből csak néhányat alkalmazva. A megépült tervekben látható, hogy a több rétegű házzal több munka van. Nem vehető elő a számítógép valamilyen késztermékeket soroló ilyen-olyan könyvtáraiból. Ezt a munkát nem fizeti meg, a „nekem csak egy alaprajz kell”-típusú megrendelő. Ehhez elhivatottság szükséges és megszállottság. Mert bizonyára nehezebb lesz megépíteni, többre fog kerülni, és sokszor a sablonokhoz szokott kontár meg se tudja valósítani. Ezért ott kell lenni

mellette, fogni a kezét, és felébreszteni szakmai büszkeségét: te is meg tudod csinálni, mint elődeid – ez az építés drámája. Makovecz a Sevillai Világkiállítás pavilonjához erdélyi ácsokat hívott, a csengeri városközpont építéséhez is onnan érkeztek a székelly-kapukon iskolázott mesteremberek.

Az organikusok eszköztárája

Az organikusok „száműzetésük idején” csak kis feladatokhoz jutottak: forrásház, csárdák, vendéglátóhelyek, ravatalozók, erdei építmények. Mondván, hogy ezek megépíthetők fából, mert ez a szerkezet, hagyományosan csak erre alkalmas. Legjelentősebb volt a sevillai pavilon 1992-ben; ezt megelőzte 1983-ban a Sárospataki Művelődési Ház, majd következett az 1990-es években az Egri Uszoda, s a Pázmány Péter Katolikus Egyetem épületegyüttese Piliscsabán. És végül Csenger városközpontja.

Kezdetek óta a természetben található építőanyagokat használták a fa mellett, mint a régiek. A köveket falnak, a fát határolónak és fedésnek, az égetettagyag-árut vakolva és nyersen. A németek *fachwerkje* vázként, a skandinávok falként használja a fát. A magyarok patics falban, és napon kiszáritott vályogként tették ugyanezt.

A kritikusok gyakran elmondják, hogy a fa évszázados szerkezeteit a jelenkor csak a ragasztással való sorolással és méretnövekedéssel tudta továbbfejleszteni. Ennek is vannak korlátai. Ebben nyújtottak régen is segítséget az acél kötőelemek, vonórudak, függesztő vasalatok. Ezekkel akár mérnöki szerkezetek is létrehozhatók, de az organikusok a térlefedéseikkel sohasem akartak az ipari használat számára alkalmasnak lenni. A tradicionális építés, az otthon, és a kis közösségek bensőséges világa családi-, közösségi fészkek létrehozása inspirálta őket.

Ez lehetőséget nyújt a modern építészet strukturalista rendszereinek megvalósítására is, de az ismétlődő nyitott rendszerek az organikus felé forduló eszméiségétől idegenek.

A földből kinövő tömegek, falakból induló födécek, melyek tetőként összehajló ácsszerkezetben folytatódnak és faágyszerű koronákban kapaszkodnak össze: mi ez, ha nem egy új gótika? Az organikusok *biomorf* eszköztára, a növényvilág karakterének felidézése ez, amikor a növények koronáját, a fákat utánozzák szerkezeteikkel. Sok belső aulájuk hálóboltozatos katedrális főhajójára hajaz, csak itt a boltozat bordái a levegőben ívelnek át,

3. „Gótikus” fedélszék

a császárfáig, s a boltozati mező az égre nyitott: felülvilágító. Ez azért hozzátett valamit a fenséges gótikához is; és mindezt fából. A barokk építészet a kupolákra felfestette a mennyeknek országát a Teremtővel és az angyalokkal. Az organikusok is szeretik a centrális tereket, de az ő üvegtetőiken át csak szellemünk jelenítheti meg a Teremtőt, a dúcok felett, az ég jelenik meg, a mennye függőnye, a felhőzet. (3. kép)

4. Ekler Dezső: Nyíregyháza: Pagony. Fűzépítészet. Szabadtéri színpad

„A szecessziós Gaudi ideálja, a gótikus katedrálisokat felülmúló támpillérek nélküli tisztán nyomóerőket tartalmazó épületeszmény volt. Ez a szerkezeti ideál – vagyis a húzóerőket az épületből száműző rendszer meghatározó vonása lett Makovecz és Csete építészetének” is.⁵ Követői is centrális, de szimmetrikus terekben a fa vagy vasbeton belső pillérek felett a falakról induló szarufákat nem hajlított szelemenekkel támasztották meg, hanem egyenként egyenes vagy megtört dúcokkal, és a gerincen is függesztő műves császárfákkal külön-külön dúcolták alá a szarufa todatokat is.

Az organikuság tájépitész iskoláiban a fűzépítészetet gyakorolták a vándor iskolások. A zöld-építészetnek korunkban reneszánsza van. „A Green is beautiful (a szép zöld) mozgalom 1972 óta az élő épületek jóval több, mint 100 variációját tudta felmutatni. Az Élő faművek kis krónikája⁶ egyik oldalán állhatna a Nyíregyházán megépült alkotás, Ekler Dezső: a Pagony szálloda szabadtéri színpadán alkalmazott baldachinja. (4. kép)

Organikus iskola

Mialatt Makovecz Imre megvívta a maga harcát, Csete György Pécssett, az Ifjúsági Irodában már fiatalokkal dolgozott. A paksi panelházakon botrányt okozó tulipán motívum már tanításainak eredménye volt. Makovecz Imre korai vendégfogadói, és az országos vita nyomán a panelek ellen felharsant közvélemény sok változtatni akaró fiatal sodort a szervesség közelébe. Az organikuság egyik jellemzője a növekedés és az életjelenség. Ha egy eszme terjed és hívei sokasodnak, akkor át is öröklődik. Amikor Makovecz Imre létrehozta MAKÓNA nevezetű tervező irodáját, már követői sorakoztak fel mellette.

A Műegyetem és az állami tervező irodák a kormány építéspolitikája számára képezték ki szakembereiket. Ez a funkcionalizmus tömeggyártásra szervezett rendszere,

⁵ HELYES GÁBOR: A magyar szerves építészet Wright felől nézve. Országépítő, 2009. 3. sz. 7.

⁶ MACEL KALBERER: Kis Fűzépítési útmutató. Országépítő, Táj és Pagony Melléklete. 2005, 16.

az internacionalista, nemzetközi modern építészeti hiánygazdálkodásunkban gyökerezett, lemetszett szárnyú galambdúca és röptetése volt. A Mester azonban dúskált a jelentkezőkben, akik nála akartak továbbtanulni. Visegrádon nyári építész táborkban tanulták meg a vesszőből, deszkából, fából a tájépítészeti, jelépítészeti szerkezeteit és technológiáit. Ezekből a fiatalokból választódott ki a MAKÓNA iroda első generációja. Így a megyénkbe alkotó organikusok, Csernyus Lőrinc, Heil Tibor, Vincze László, Ekler Dezső, majd Salamin Ferenc, Jánosi János, és Zsigmond László is. Ez is wright-i modell, ő is dolgozva tanító iskolát működtetett Teliessinben

Aztán amikor itthon az iroda országos hírnévre tette szert, a mozgalom országossá szélesedett, szaporodtak a tanítványok. Pest után vidéken is hasonló szellemiségű irodák jöttek létre: Pécsen, majd Miskolcon, Kecskeméten, Debrecenben, Keszthelyen, Szegeden. A mai generáció már az úgynevezett vándoriskolákban sajátítja el a szerveség eszköztárát és gyakorlatát. A hároméves, különböző műhelyeiben eltöltött posztgraduális képzés után a tanonc mestermunkát készíti, mint a régi céhes időkben az inasok. Az iskolának Erdélyben és a Felvidéken is vannak tanítványai. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében inkább csak alkotásai vannak ennek a „klub”-nak. Ma már a Kós Károly Egyesülés fogja össze a szellemi közösséget. Folyóirata, az *Országépítő* az alkotásoknak országos publicitást nyújt, mert a *Magyar Építőművészet*, a *Műszaki Tervezés*, a *Magyar Építőipar*, az *Oktogon* a támogatott építészeti orgánuma maradt. Az áttörés a rendszerváltással mégis megtörtént. Az V. Velencei Építészeti Biennálén 1991-ben az organikus iskola képviselte Magyarországot. A Magyar Művészeti Akadémia építészeti osztályának gerincét a nemzeti karaktert művelő alkotók adják. A szerveség építészetének a befogadónál is egyre szélesebb bázisa van. A készen kapott szocialista, szovjet mintájú kultúr- és úttörőházak nem pótolták a régi népelet fonókban, dalárdákban, vallási rendezvényekben, közösen végzett munkákban, s az egyházi liturgiákon történő találkozások kommunikációit. A kalákaépítés a családi házakkal kezdődött, s a faluházakkal folytatódott, ahol már a munka során közösségé formálódhattak a település különböző rétegei és korosztályai. Az együttesen létrehozott épülethez való kötődéssel kezdődött az új folytonosság.

Organikus alkotások Szabolcsban, Beregen

Nyíregyházán Bán Ferenc Művelődési Háza a konstruktív építészeti ikonikus épületével, a szerkezetekkel egyedítő modern építészeti példait teremtette meg. Ez a nemzetközi trendekbe illeszkedő modell. Az organikusok a nemzeti karakter hangsúlyozásával törekednek skanzent teremteni a kortárs építészeti. A sevillai magyar pavilon organikus szellemisége a nyolcvanas években megyénkben is hasonló karakterű építészeti együtteseket teremtett Csengerben és a Nagykállóhoz tartozó Harangodon; az organikusok megyénkben „gyakorlatoznak”. Talán mert ez az országrész volt az orosz befolyás köldökzsinórja Záhonyon keresztül, és itt kellett reprezentálni a szabadság filozófiáját. Vagy mert a Debreceni Házgyár és nagyvállalati csatlósainak rezsiköltségei már nem bírták el a panelek ország pereméig tartó szállítási költségeit. Az is lehet, hogy itt volt egy-egy karizmatikus vezető, aki mást akart, mint amit kínáltak. Apáti

Györgyöt még tanácselnöknek hívták, amikor vállalta az árral való szembe menés kockázatát. Költségvetési Üzemével önköltséges áron valósította meg az első házakat, mivel a nagyvállalatok csak duplájáért építették volna meg a „cifráját”.

A történelmi Magyarország területén Erdélyben, a Felvidéken, és Szlovéniában is vevők a magyar közösségek erre a fajta építészetre, valamiféle ellenállás szellemében. Makovecz Imre és csapata pedig küldetéstudattal templomokat épített, jeleket határainkon túl is: Csíkszeredán, Kolozsvárott. Jelezte a történelmi folytonosságot, a nemzeti karaktert és a nemzeti összetartozást organikus épületeivel. A szórványban élő kisebbségek számára – az utód országokban központilag támogatott szakrális építészet nyomulásában – ezek csak jelképes gesztusok lehetnek, de jelzik az anyaország szellemi támogatását, feljűk nyújtott kezét. Az organikus építészet felvállalta ezt a missziót.

A Római La Sapienza Egyetem Makovecz Imrét díszdoktorává fogadta. Laudációját Paoló Porthogezzi mondta. Kulcsmondata volt: „ha az építész megérti a helyet, és összekapcsolja a természettel, megérti az emberiséget is”.

Folytatjuk!